

Vzdalující se hlasy literatury minulých století

HANA ŠMAHELOVÁ

Fascinace koncem tisíciletí nemíjí – jak je vidět – ani literární vědu, a to i přesto, že právě historici, lépe než jiní, by měli vědět, jak málo znamenají čísla odkazující k pouhému plynutí času. Vždyť zlomy a předěly, bez nichž nelze stvořit dějiny jako příběh, ať již má zachytit epochu, autory, texty či jednotlivé jevy, vyvstanou teprve až z toho, čím je tento čas naplněn, jak je prožíván a hlavně – jak bude reflektován. K střídě názorů v tomto ohledu dochází sice stále a bez ohledu na onu „magickou hru čísel“ v letopočtu, to však neznamená, že nemá smysl ptát se čas od času, v čem vlastně spočívají a kde se nacházejí předěly, které vyznačují zásadní změny paradigmatu, do něhož je situováno naše literárněvědné poznání. Tato otázka, udávající směr následující úvaze, není náhodná ani jubilejně příležitostná. Reaguje jednak na obecné, epistemologické problémy literární vědy, jednak na skutečnost, že současné historické uvažování je podmíněno, a do značné míry ve svých výstupech i předurčeno, předcházejícími koncepcemi literární historie. Právě z této tradice přebíráme jakýsi „základní obraz literatury“, který však není jen sumou poznatků, nezbytnou faktografickou výzbrojí historika, nýbrž také *kommunikacím modelem* s určitými sémantickými vazbami a dispozicemi pro významovou a hodnotovou klasifikaci zkoumaných jevů. Nespokojíme-li se tedy jen s uznávanými jmény a známými tituly, ale budeme-li se také ptát, co je to za cestu, na kterou jsme jako historici vrženi, za jakých okolností, s jakými záměry a k jakému cíli byla kdysi vytýčena, ptáme se v podstatě na své vlastní možnosti otevřít dialog, v němž by i vzdalující se hlasy literatury minulých století zněly živě a pro dnešek smysluplně.

První syntetický obraz dějin české literatury, tedy svým způsobem zavazující i pro následovníky, vystával postupně z díla badatelské generace, která působila právě na přelomu 19. a 20. století. Postupná proměna metod, jakož i výsledky široce založené heuristiky, vyvrcholily dějinami J. Vlčka, J. Jakubce a kolektivním dílem *Literatura česká 19. století*. Při reflexi těchto děl stála dosud stranou otázka, jakou roli při kladení základních kamenů českého literárního dějepisectví pro 20. století sehrálo národní obrození.

Do dějin vstoupila tato doba již Jungmannovou *Historií literatury české* (v rozš. vyd. 1848). Doba „vzkříšení“ byla zde pojednána stejně jako předcházející etapy – přehledem produkce, v jejímž komentáři nechybí ocenění dosavadních výsledků obrozenských snah. Jakkoli to pro českou kulturu znamenalo nesmírně mnoho, s evropským dějepisectvím reprezentovaným díly C. G. Gerwinuse, J. Micheleta, A. Thierse aj. se Jungmannovo pojetí mýjelo. Přitom různě formované koncepce idejí jako nositelů dějinného vývoje – od Herdera až po Hegela – nebyly u nás ničím neznámým (lze se o tom dočíst např. u Nebeského, Hurbana, Šmídka, Sabiny).¹ Vytvořit obraz českých dějin v tomto duchu dokázal však pouze Palacký. Není divu, že dobové úvahy o českém literárním dějisu vyjadřují nespokojenost s dosavadním stavem, ale také představu, jaký smysl a cíl by měla tato činnost mít: „[...] historie literatury jest skutečně kolébkou našeho nového písemnictví,“ říká Sabina ve stati *Literatura a literární dějepis* (1866), „ona zajisté nám objevila, že jakýs udržující princip všemi pohromami nejtrudnějších dob nás provázel, oživuje postup života a národního ruchu našeho“ (Sabina 1916: 371). Právě tento „princip“ jako by se historikům stále nedařilo vystihnout, a překonat tak pouhou bibliografickou popisnost literární produkce. Důvody toho, že literární dějepis u nás „výše se nepovzněl“ (ibid.: 369) vidí Sabina v krátkosti času na vědeckou přípravu takové práce. Jeho vlastní neúspěšné pokusy stejně jako dějiny Tieftrunkovy nebo Šemberovy² však naznačují, že tento problém byl patrně složitější a nepochybně by zasluhoval pozornost i současných historiků.

Mnohem výraznější a zformovanější podobu měla představa o tomto období v utvářejícím se společenském vědomí a dění. Nebylo snad veřejné aktivity, od hasičských spolků, Sokola až po pěvecké sbory a čtenářské kroužky, které by se nedovolávaly národních idejí konkretizovaných již předtím v procesu národního sebeuvědomování.³ To, co dříve tvořilo mytologizující aspekty tohoto procesu a ideově stmelovalo činnost buditelů na počátku 19. století, v šedesátých letech stále více nabývalo podoby mytologického příběhu, jenž má své aktéry – hrdiny, nepřátele, vzory a mučedníky, své emblematické kulisy („české chaloupky“) i příznačné výjevy (objev „nejsvětějších českých památek“ – *Rukopi-*

¹ Přehled o vlivu evropské filozofie dějin na české historiky v 19. století podává např. A. Pražák (1922: 3–6); srov. též A. Novák, J. V. Novák (1995: 617–22).

² Srov. K. Sabina, *Dějepis literatury československé staré a střední doby* (1861), A. V. Šembera, *Dějiny řeči a literatury československé* (1858–68, 3 sv.), K. Tieftrunk, *Historie literatury české* (1874).

³ Tyto projevy jsou sledovány a interpretovány zejména v pracích V. Macury (1998), J. Raka (1994) a ve sbornících z plzeňských sympozií, vydávaných od roku 1983 ÚČSL ČSAV a NG v Praze.

sů, Havlíčkovu zatčení). Hlavně však byl tento mytický příběh schopen postihnout hodnotu, význam a dramatickosti „zázračného vzkříšení“ národa. Prostřednictvím patetických básnických figur v poezii ruchovské generace stejně jako rétorikou slavnostních proslovů a veřejných přednášek (J. Barák, K. Sladkovský, E. Grégr)⁴ byl zapřádán do jazyka a myšlení doby, aby se stal jedním z nejvlivnějších faktorů nacionální ideologie.⁵

Ani mysl a citění historiků nemohly být tohoto vlivu ušetřeny. V dějepiscetví se mýtus národního obrození projevoval příznačnou frazeologií, hlavně však zapouštěl kořeny do mikrosvětů biografických studií o jednotlivých osobnostech. Pracemi, jako jsou například Sojkovi *Naši mužové*, monografie V. Zeleného *Život J. Jungmanna* nebo Rybičkov *Přední křesťelé národa českého*, lze doložit, jak se postavy obrozeneckých aktérů nenásilně přesouvají z roviny společenského mýtu do oblasti historiografie a jak se tím zároveň začínají tvořit kontury axiologického přístupu k dějinám národního obrození. Nicméně tyto dílčí, byť heuristicky velmi cenné, životopisné sondy nestačily, aby se obrozenecký mýtus, kolektivně sdílený jako společenský postoj a výraz vědomí obnovené národní identity, proměnil v ideu dějin české literatury.

Teprve v osmdesátých letech nastal zlom, jehož rozsah a důsledky nás opravňují mluvit o konci paradigmatu národního obrození, o rozpadu mýtu, kterým žila společnost druhé poloviny 19. století, a o vzniku nových idejí, jimiž a z nichž bude žít česká literatura (alespoň její část) v příštích desetiletích. Útok na *Rukopisy*, který podnikli vědci a publicisté na stránkách časopisu *Athenaeum*, se stal symbolem těchto změn. Podstatné ale je, že zde nešlo jen a v první řadě o vědeckou stránku sporu: „Neběžít pouze o pravost nebo nepravost rukopisů“, psal Masaryk, „ale o to, aby volno bylo každému vědecké své přesvědčení kdekoli a o čemkoli přednésti, [...] jde teď o to, smí-li se v národě klidně a rozvážně nejen mysliti, ale veřejně i mluvíti o záhadách národa se týkajících, jde o to, jsme-li již tak vzdělaní, že sneseme mínění různá, ať je podává kdokoli a kdykoli [...]“. Důraz, jež Masaryk zřetelně a jednoznačně položil na mravní aspekt rukopisné-

⁴ V přednášce Meč, kniha, rádo popisuje J. Barák českou minulost takto: „Genius národa nemilosrdně svržen z prestolu svého majestátu a matka vlast ubohá, tisíckrát do krve zraněná a zbodaná, svíjela se v bolestech, o šat její metán los a již již hlásili se nepřátelé, aby umíráčkem odzvonili národu ztýranému. A on přece nezemřel, jen strnulý byl – a zázračný lék, jež mu podávala činnorodá láska malého hloučku našich věrných synů, našich buditelů, život uhasínající opět probudil [...]“ (Barák 1884: 6).

⁵ Ze Sojkova životopisu V. Hanky: „Tak činili ti mužové našeho věku, tak činil i Hanka náš a láska jejich vlastenecká, hle! – nové vyloudila světy. Požehnána byla práce jejich [...] velký roj horlivců se vyřítit – dežď Bůh! aby na základech prvními apoštoly našimi položených z rumu a popele vyvstalých, skvěle se vznesla budova národní“ (Sojka 1862: 69).

ho podvrhu, byl přesně tím úderem, který mířil do bodu, na němž celá mytologizující nacionální koncepce spočívala. Bouřlivá odmítavá reakce společnosti to jen potvrdila. Vítězství argumentů vědecké kritiky, od filologie až po paleografii, v případě *Rukopisů* otevřelo mladé generaci historiků cestu k interpretaci obrozeneckého hnutí mimo rámec vládnoucí nacionální ideologie.⁶ Jestliže tedy rozbitím mýtu ztratil národ něco z iluzí o sobě samém, věda naopak získala možnost reflektovat dějiny národní kultury s kritickým nadhledem a jeho prostřednictvím se postupně dobírat oně stále chybějící vývojové ideje.

I v tomto ohledu razil cestu mladé badatelské generaci osmdesátých let Masaryk. Jeho hledání smyslu českých dějin představovalo právě tu životadárnou otázku, s níž se přítomnost obrací k minulosti: na místo představ o zázračném vzkříšení slávy českého národa, zplanělých ve frázích, zprofanovaných a rozdrobených ve službě partikulárním zájmům, bylo třeba postavit vizi, jež bude adekvátní přítomnosti a také dostatečně nosná, aby vystihla historický smysl existence českého národa. Masaryk to vše našel v ideji humanity a reformovaného náboženství. Její kořeny shledával sice až v husitství, ale zapojil do ní i aktéry národního obrození: v kontinuitě humanitních tradic vyzdvihl proti Jungmannovi Dobrovského, ocenil Kollára, Bolzana, Šafaříka, Palackého a zejména Havlíčka. Jestliže v dílech a činnosti těchto osobností vrcholila idea humanity,⁷ jež – podle Masaryka – stojí nad ideou nacionální, dostává v tomto aspektu i proces národního obrození širší, lze říci evropský význam cesty za vyššími ideály lidstva. Na dosahu této myšlenky nemění nic ani skutečnost, že Masarykova historická konstrukce vyvolala řadu polemik a z hlediska odborné kritiky v lecčems neobstála.⁸ Rozhodující bylo, že *demytizace obrození odblokovala cestu k historické reflexi celé minulosti české literatury*: jakmile přestaly o hodnotě a významu obrození vypovídat hlavně sny, iluze a frustrace ztělesněné mýtem o vzkříšení, mohla být tato doba zasazena do širších a reálných historických

⁶ J. Herben v doslovu k vzpomínkám na rukopisné boje: „Rukopisný boj znamenal nám boj vědecké pravdy s tzv. zdravým instinktem národa. Národní instinkt prohrál v boji rukopisném. Vyhrálo přesvědčení, že národ má mít pro všecku svou práci, pro svůj život a pro svou víru poznatky zdůvodněné, že jejich konání nemůže být fetězem nahodilých nálad a kolísání od domněnky k domněnce“ (Herben 1911: 89).

⁷ „Idea humanity se nezastavila před celními a politickými šraňky, před těmi šraňky i za nimi lidé všude stejně mysleli a šplhali k stejnému cíli volnosti a lidskosti. U nás však všechny tyto tužby evropského myšlení docela přirozeně se pojily k snahám naší české reformace, a právě proto naše znovuzrození je historický vývoj zcela přirozený a část všeevropského vývoje vůbec“ (Masaryk 2000: 20).

⁸ Několikaletou diskusi, kterou vedli čeští historikové nad Masarykovou koncepcí, přibližuje sborník *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Havelka 1995).

souvislostí. Z nich se potom začal vytvářet i její obraz jakožto vrcholné fáze ideového vývoje české literatury.

Tyto možnosti nebyly využívány hned a u každého historika. V devadesátých letech však již bylo zřejmé, že nová koncepce, tak jak ji vyjadřovala díla Vlčkova a Jakubcova, ponese hlavní linii historického zkoumání, jež se u většiny badatelů soustředilo příznačně zejména k době obrozenské (J. Hanuš, J. Máchal, v mladší generaci potom např. A. Novák, M. Hýsek, A. Pražák). V jejich pojetí dějin české literatury zaujímá právě obrození klíčovou pozici etapy, která obnovuje onu předpokládanou vývojovou kontinuitu a v níž také dochází k novému rozkvětu, který národní literatuře otvírá cestu do kontextu moderních evropských literatur.

Tím však problémy nekončily, nýbrž začínaly. V pevném rámci „příběhu“ dějin české literatury bylo možné snáze otevřít konkrétní otázky, např. problém periodizace, literárních směrů, zkoumání baroka i vlivů náboženských, bez předpokladů zvažovat roli německy psané literatury (viz. práce A. Krause, O. Fischera, S. Sahánka, E. Wintera, J. Vašici, V. Jiráta). Je přirozené, že s takto konkrétně zacíleným zkoumáním se objevovaly i nové metodologické otázky. V polemikách a úvahách objevujících se během třicátých a čtyřicátých let tak krystalizoval nový teoretický základ literárněhistorické koncepce, jež kladla těžiště dějinného pohybu literatury do specifické zákonitosti její umělecké struktury. Třebaže kritika z řad Pražského lingvistického kroužku mířila přitom i na vědeckost a objektivitu metod, s nimiž pracovali následovníci Vlčkovi a Jakubcovi, samotný obraz dějin literatury vytvořený na přelomu století nebyl těmito spory zpochybněn.⁹

Zneškodněním obrozenského mýtu tím, že byl učiněn součástí předmětu vědeckého poznání, nezmizely jeho stopy a ohlasy. V povědomí společnosti přežíval (a přežívá) dál jako *obecný kulturní fenomén*, který reprezentuje národní tradici a umožňuje oživit ji podle potřeby v konkrétní, obecně sdělné podobě známých postav, charakteristik či emblémů. O zachování této kontinuity se postaraly nejen školní čítanky, ale také mnohé veřejné projevy, v nichž šlo o národní reprezentaci (jubilea – např. v negativním vymezení reakce surrealistů na máchovské oslavy;¹⁰ o tři roky později však už „národní manifestace“ při pohřbu Máchových ostatků na Vyšehradě). Zvláště výrazně a mnohostranně se obrozenský mýtus uplatnil v době okupace, kdy obava o národní identitu obracela po-

⁹ Srov. Mukařovského polemika s A. Grundem (1971), diskuse v PLK nad Mukařovského studií Polákova Vznesenost přírody (Vodička 1969: 319).

¹⁰ Kritickou reflexi obrozenského mýtu a jeho role v kulturní tradici národa vyjadřuje zejména stať K. Teiga Revoluční romantik K. H. Mácha v jubilejním sborníku vydaném surrealisty *Ani tabuť ani Lůna* (1936).

zornost básníků, vědců i čtenářské veřejnosti k zápasu našich buditelů, jakož i k dílům i životu klasiků 19. století.

I když se role „mytického“ a „vědeckého“ příběhu dějin oddělily, nebyla literární historie zcela chráněna před rizikem, že prostřednictvím latentně existujícího obrozeného mýtu bude manipulována určitou ideologií. Již ve dvacátých letech se toto nebezpečí ohlašovalo v interpretacích obrozených osobností u Z. Nejedlého. V jeho výkladech se však nevracely jen patetické tóny rétoriky sedmdesátých a osmdesátých let, nýbrž i známá „mytická“ schémata hodnotových opozic: například nálepky uvědomělého vlastenectví na jedné straně a protilidové nečeskosti na druhé postavily proti sobě Tyla a Klicperu, buržoazní liberalismus oslaboval význam J. Jungmanna, zatímco literární postava babičky B. Němcové byla povýšena na největšího českého filozofa.¹¹ Schematickou klasifikaci, která míří z literatury do problematiky společenské a politické, využil J. Fučík (1951), když například B. Němcovou proměnil z mučednice v bojovnici za společenský pokrok, zatímco Rettigové vymezil místo ve zpátečnictví *biedermeieru*.

Tyto pokusy oživit obrozený mýtus v historickém diskursu a využít ho na podporu názorů, které přesahovaly rámec literární tvorby a jejího historického zkoumání, neměly by patrně větší význam, kdyby nedošlo k poúnorové politické a společenské změně. Jakmile se však totalitní ideologie zmocnila duchovního života společnosti, učinila z literatury, stejně jako z literární historie, svůj vlastní nástroj.¹² Pro tento komunikační model se obrozený mýtus hodil především svou sémantickou strukturou využívající opozic. Ty potom umožňovaly ideově správně a jednoznačně dané jevy určit, například jako nepřátele českého lidu proti obětavým vlastencům, vyhrotit protiklady materiální bída a duchovní velikosti, odlišit sobectví privátních zájmů od osobní oběti pro zájmy kolektivu.¹³ Celkový obraz obrození stačilo potom již jen obsahově upravit tak, aby odpovídal základní tezi, podle níž nejde pouze o jazykovou a kulturní obrodu národa, nýbrž hlavně o změnu celého společenského řádu.¹⁴ Odtud byl již jen krok

¹¹ Odkazují na stati ve sborníku *Zdeněk Nejedlý o literatuře* (1953).

¹² Z. Nejedlý, *O úkolech naší literatury* (1949): „My potřebujeme socialistickou literaturu, ne jakýkoli realismus, ale socialistický realismus. Literatura je jeden z nejmočnějších prostředků, jímž možno vychovávat, vést, vzdělávat lid a národ [...] Literatura nepoučuje jen, nepůsobí jen na mozek, zachvacuje celé myšlení lidí [...]“ (Nejedlý 1953: 19).

¹³ Z. Nejedlý (tamtéž): „Nezapomínejme ani na chvíli, že u nás, a právě v kultuře, jsou stále ještě dvě fronty: socialistická a reakční. [...] Kde jde boj, tam není žádného středu, a jako ve všem, tak i v kultuře a tedy i v literatuře jde dnes boj, ostrý, houževnatý“ (Nejedlý 1953: 34).

¹⁴ Z. Nejedlý, *Sociální idea u obrozených spisovatelů* (1922): „Proto hlavní idea českého obrození jest povznést a tím osvoboditi tzv. malého člověka“ (Nejedlý 1953: 96).

k vytvoření analogií s realitou padesátých let. V. Macura v knize *Šťastný věk* mluví v této souvislosti přímo o tom, že „obrození se stává metajazykem popisu aktuální kulturní situace“ (Macura 1992: 63), do níž se promítají zkušenosti z války, nadšení z osvobození – „vzkříšení“ – stejně jako opojení z kolektivity a z vize lepšího světa. Zejména tuto perspektivu socialistických „šťastných zítřků“ pomáhal obrozenský mýtus přibližovat, konkretizoval ji (události a aktéři byli vzory) a svou vlastní kulturní a etickou hodnotou, v národě zažitou již v předválečném období, jistým způsobem sakralizoval.

V rámci literární historie se neo-obrodičský mýtus (Otruba 1969: 239–41) proměnil v oficiální verzi historického „příběhu“, jenž zároveň vyjadřoval novou ideu vývoje. Obrození se tak opět stalo jakýmsi hodnotovým rozhraním, které určovalo světla a stíny literatury předcházejících období a předjímalo pokrokové cíle budoucího směřování. Z širšího hlediska dobového diskursu to znamenalo, že na místo konstruktu dějin, k němuž historik dochází v intencích svého svobodného (byť často chybujícího) poznání, byla dosazena ideologická šablona z vulgarizovaného marxismu, která tvořila jádro nového mýtu o 19. století. Důsledky této proměny v *paradigmatu literární historie* se neprojevovaly jen pokleslou historiografií, jež se rozbujela zejména v popularizujících výkladech, v učebnicích a příručkách, v komentářích k edicím klasiků apod. Zasaženy jí byly i práce nejvýznamnějších osobností literární vědy: Mukařovský, který již nedlouho po únorovém převratu naznačil svou kritikou strukturalismu loajalitu ideologii nahrazující svobodu myšlení, odpovídal za marxistickou koncepci tzv. akademických *Dějin české literatury*.¹⁵ Pojetí, v němž je literatura výsledkem třídně společenských zápasů, není v tomto díle jen verbální proklamací úvodů k jednotlivým svazkům, nýbrž skutečně reprezentuje vývojovou ideu a závazný úhel pohledu. Protiklad revolučního radikalismu a buržoazního konzervatismu vystupuje zde zvláště výrazně právě v uvozujících partiích dvou dílů věnovaných 19. století. Dá-li se mluvit o výjimkách, potom k nim patří kapitoly o počátcích obrození od F. Vodičky. To však nic nemění na věci, že právě jeho průkopnická teorie o vývoji struktury dějin mohla v této době přezívat už jen v modifikované podobě jako teze o „úkolech“, jež je třeba v zájmu společensky pokrokového vývoje řešit.¹⁶

¹⁵ O tom, co v předválečném díle Mukařovského předjímalo jeho „metodologický obrat“ v pozdějších letech, pojednává studie H. Šmahelové (1998).

¹⁶ V roce 1942 publikoval Vodička syntetizující a programovou studii *Literární historie*, její problémy a úkoly, v níž byly formulovány hlavní teze strukturalistické koncepce dějin literatury. V padesátých letech toto pojetí určitým způsobem revidoval s ohledem na marxistické teorie vnášené do literární vědy, aniž však přistoupil na dogmatické zkreslování této metodologie. Tento svár i prolínání obou koncepcí jsou patrné zejména v knize *Cesty a cíle obrozenské literatury* (1958).

Důsledkem možnosti využívat konjunkturálně ideový potenciál literatury 19. století byl i zvýšený zájem badatelů o toto období. Paradoxně, právě díky tomu začaly z díla mnohých, kteří v mezích svých možností nerezignovali na vědecké poznání, vyvstávat kontury poněkud jiné historie, než byla ta, jež se dala vtěsnat do schémat dobové ideologie. Svědectví o tom najdeme v řadě monografií, ve sbornících, v komentářích k edicím (zejména v Knihovně klasiků). Bez většiny těchto prací se dnešní studium neobejde. A v tom je právě problém: neboť s poznatky, které obohacují horizont našeho vědění, přebíráme i jistou ideovou koncepci, v níž se zrodily. Její nebezpečí – právě v tom se tato koncepce liší od jiných historických či teoretických konstruktů – spočívá v tom, že paradigma literárněvědného myšlení zejména v padesátých a dílem i v šedesátých letech bylo zbaveno intelektuální svobody a vychýleno z etické normy vědeckého poznání.

V praxi to předurčovalo dva typy postojů. *První* akceptoval z vnějšku dosažený ideologický rámec a cíl zkoumání. V tomto schématu bylo možné nejen přežít, ale i pěstovat si v jeho rámci malý svět vlastních zájmů a neškodných témat, aniž bylo nutné ověřovat si epistemologický dosah a smysl takové práce. *Druhý postoj* se více či méně vědomě vůči tomuto vnucovanému schématu vymezoval, reflektoval ho a činil – byť nepřímou – předmětem zkoumání – například jako obecný teoretický problém (srov. studie např. M. Otruby, M. Červenky, F. Vodičky ze šedesátých a sedmdesátých let). Tímto usilovným hledáním alternativy byl však i tento postoj poznamenán dobovou ideologií, neboť ji vtahoval do hry, právě tím, jak se ji snažil nahradit něčím protikladným, tedy v první řadě „objektivním“, jako je například logická kauzalita, systémový popis, model apod. Důraz na exaktnost („nezneužitelnost“) metod, spojený s vírou v objektivitu poznání, jsou zde tedy z velké části konstruovanými argumenty v dobovém „tichém sporu“ vědy s účelovostí ideologie.

Mezi oběma postoji je však ještě jeden zcela zásadní rozdíl. *První typ* dal vzniknout jakési šedé zóně literárněvědného myšlení, které rozhodně nelze upřít odbornou erudicí a v jednotlivostech mnoho dobrého. Tato linie však, právě s odkazem na své zásluhy, v podstatě znormalizovala to, co ve vědě nikdy normální být nemůže: odřeknout se možnosti pochybovat, reflektovat svůj vztah ke světu a vzít na sebe odpovědnost za vlastní volbu. V české literární vědě se tak vytvořila tradice respektu před autoritami a náchylnosti k schématům, jež si lze osvojit a reprodukovat. Na místě mocenského diktátu ideologie, který ji formoval v počátcích, střídají se dnes aktuální trendy a uznávané osobnosti. V jejich stopách lze jít stejným způsobem jako kdysi za ideologickou direktivou a opět bez velkých rizik proplouvat provozem současné vědy. Naproti tomu *druhý typ postoje*, jenž po svém vzdoroval vnějším tlakům, udržoval – zejména prostřednictvím úzké vazby

k předválečnému strukturalismu a také otevřenosti vůči novým podnětům (sémiotika, recepční estetika) – kontinuitu vědeckého myšlení.¹⁷ Pracemi badatelů, kteří na tuto linii během sedmdesátých a osmdesátých let navázali, osvobozovala se literární věda z moci ideologie. Svědčí o tom i úsilí historiků vypořádat se s mýtem, na němž založila svou koncepci dějin poúnorová marxistická historiografie.¹⁸ Téma národního obrození se tak opět ocitlo v centru procesu, který svým významem přesahoval literárněvědnou problematiku 19. století.

V Macurově knize *Znamení zrodu* je dění v době národního obrození zachyceno sítí sémiotických vztahů vytvářejících určitý kulturní model. To podstatné však je, že do této struktury jsou – dokonce jako její nosné pilíře – začleněny sémantické vazby pro příběh obrozenského mýtu. Tím, že se takto stal předmětem zkoumání, ztratil i svou moc z vnějšku dosazované ideologizující ideje: už to není kanonický příběh, který určuje, jak se na věci dívat a hlavně jak je hodnotit, ale sám je manipulován v intencích hry, ať už v režii historika, či umělce. Zpředmětněním jako by mýtus pozřel sám sebe a uvolnil tím veškerý prostor historikovi. Dnes už lze říci, že těmito změnami se před dvaceti lety zakládalo *nové paradigma literární historie*. Od samého počátku s ním byla spojena důvěra historika v možnost odstupe od předmětu svého zkoumání, a tím i v imunitu vůči jakémukoli mýtu. Tenkrát šlo o přirozenou reakci na stav historiografie a literárněvědného myšlení vůbec. Je však taková nezávislost vůbec možná? – ptáme se dnes, kdy pracujeme s obrazem literatury, jenž v této víře vznikál.

V sémiotickém vztahu k minulosti se jednotlivosti historické skutečnosti pořádají do skupin, jež mohou být podány jako znaky toho či onoho obecného jevu. Nezaujatá objektivita takového analytického postupu – a s ní i emancipace historika – ale končí, jakmile přichází na řadu určení významového horizontu pro tyto znaky. Do jeho podoby se totiž promítá vše, čím jsme zasazeni do dějin: jako historici jistě v prvé řadě kontinuitou poznání,¹⁹ jako osobnosti pak individuální zkušeností, nepřenositelným viděním světa, svými vizemi i deziluzemi. I když tedy těžko může být takový referenční horizont objektivní, nadčasový a nadosobní, liší se přeci jen od jiných konstruktů: není totiž dosazen z vnějšku, nýbrž *vzniká uvnitř v procesu semiózy* – je to výsledek otevřeného a reflektovaného dialogu s minulostí. Ve snaze po demytizaci a odideologizování národního obrození do-

¹⁷ O roli strukturalismu viz ve studii Kontexty současného literárněvědného myšlení (Šmahelová: 2000).

¹⁸ Zejména v díle V. Macury, ale také dalších, i neliterárních historiků dostávala literatura 19. století novou podobu, v mnohém odlišnou také od prototypu ustaveného na počátku 20. století.

¹⁹ V Gadamerově hermeneutice je tato zakotvenost v tradici poznání vyjádřena jako „předporozumění“ (předchůdné vědění), které předjímá a vymezuje „hledání pravdy“. Srov. Grondin (1997: 141–42).

spěla tedy česká literární historie k proměně přístupů, které sice nemohou vést k „objektivnímu“ poznání, které však střeží jeho „pravdivost“ (v hermeneutickém smyslu) reflektováním konstruovanosti dějin a historikova postavení.

Jestliže dnes navazujeme na tuto koncepci, která staví na racionalitě a zpředmětnění, neznamená to, že jsme vyvázáni z ambivalence vztahu k dějinám: iracionalita mýtu, iluzivnost různých idejí, to vše, co se také dožaduje svého nároku na příběh, avšak „vědeckou historiografií“ je zavrhováno, dostává svůj prostor *ve hře*, která může být románovou fikcí, parodií i happeningem.²⁰ Zdá se, jako by se dějiny literatury a literatura sama snažily o totéž: vtáhnout do svého středu to, čím mohou být manipulovány, a potom, ať už analytickou reflexí vztahů, konstruováním paradigmat, nebo i fiktivním obrazem či smíchem, tyto jevy uchopit, pojmenovat, a tak vlastně svým způsobem zneškodnit jejich ideologický potenciál. České literární vědě je takový přístup zvlášť potřebný: pro kletbu, jež ji stihla v minulosti, a hlavně pro živý dialog se vzdalujícími se hlasy literatury v budoucnosti.

Literatura

BARÁK, Josef

1984 *Přednášky Josefa Baráka* (Praha: J. Otto)

GRONDIN, Jean

1997 *Úvod do hermeneutiky* (Praha: OIKOYMENH)

HAVELKA, Miloš (ed.)

1995 *Spor o smysl českých dějin 1895–1938* (Praha: TORST)

HERBEN, Jan

1911 *Boj o podvržené rukopisy. Zpomínky po 25ti letech* (Praha: Tiskařské a nakl. družstvo Pokrok)

MACURA, Vladimír

1992 *Štátní věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989* (Praha: Pražská imaginace)

1995 *Znamení zrodu* (Praha: H + H)

²⁰ Přiznačná pro to je například skutečnost, že V. Macura ztvárnil dobu národního obrození zároveň také v románové fikci. Souvisejí s tím i hry dalších autorů s historií a historií, jako např. M. Urban (*Poslední tečka za Rukopisy*).

1998 *Český sen* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

MASARYK, Tomáš Garrigue

2000 *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus* (Praha: Masarykův ústav AV ČR)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1971 „Protichůdci“, in J. M.: *Cestami poetiky a estetiky* (Praha: Čs. spisovatel), str. 203–20

NEJEDLÝ, Zdeněk

1953 *Studie o literatuře* (Praha: Čs. spisovatel)

NOVÁK, Arne – NOVÁK, J. V.

1995 *Přehledné dějiny literatury české* (Brno: Atlantis)

OTRUBA, Mojmír

1969 „Obraz otevřený“, in V. Tille: *Božena Němcová* (Praha: Odeon)

PRAŽÁK, Albert

1922 *Josef Hanuš a jeho zásluhy o českou literární historii* (Bratislava: Matica slovenská)

RAK, Jiří

1994 *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy* (Praha: H + H)

SABINA, Karel

1916 *Články literárně dějepisné II. Studie literární* (Praha: J. Laichter)

SOJKA, Jan Erazim

1862 *Naši mužové* (Praha: A. Renn)

ŠMAHELOVÁ, Hana

1998 „Dílo J. Mukařovského v letech 1945–1948 jako problém odpovědnosti“, in *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948. Materiály z konference* (Praha: ÚČL AV)

2000 „Kontexty současného literárněvědného myšlení“, *Česká literatura* 48, str. 115–31

VODIČKA, Felix

1958 *Cesty a cíle obrozenské literatury* (Praha: Čs. spisovatel)

1969 *Struktura vývoje* (Praha: Odeon)